

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2022 / Vol. XLI / 2-3 / 27-40
Pregledni naučni rad
Priljeno: 20. novembar 2022. godine
Prihvaćeno: 02. decembar 2022. godine
DOI: 10.47152/ziksi2022032
UDK: 159.922.63
37.018.48

STAROST JE I MIRNO MORE I NEMIRNA LUKA: INSTRUMENT ZA ISPITIVANJE UVERENJA O STAROSTI, STARIMA I OBRAZOVANJU STARIH

Jana MIŠOVIĆ*
Natalija GOJAK**
Zorica MILOŠEVIĆ***

Naučna i društveno-politička zainteresovanost za starost i stare podstaknuta je globalnim trendom demografskog starenja stanovništva. Dostupno je mnoštvo različitih društvenih narativa o starosti kao periodu života, starima kao društvenoj kategoriji i obrazovanju koje je njima namenjeno, a sve ove narative možemo grupisati u tri pristupa teoriji, praksi i politici obrazovanja starih: koncept dezangažovanja, koncept ekspanzivnog angažovanja i koncept konstruktivnog i kompetentnog angažovanja. Kreiran je instrument za ispitivanje uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih koji se temelji na teorijskim premisama navedenih pristupa. Sa ciljem da se ispita pouzdanost kreiranog instrumenta sprovedeno je pilot-istraživanje na uzorku od 40 studenata andragogije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. U radu su predstavljeni rezultati pilot-istraživanja o uverenju studenata andragogije o starosti, starima i obrazovanju starih i metrijske karakteristike pouzdanosti kreiranog instrumenta. Instrument je revidiran na osnovu dobijenih rezultata istraživanja i prikazan je na kraju rada.

* Istraživačica saradnica/asistentkinja, Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. E-mail: jana.misovic@f.bg.ac.rs

** Istraživačica saradnica/asistentkinja, Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. E-mail: natalija.gojak@f.bg.ac.rs

*** Docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. E-mail: zorica.milosevic@f.bg.ac.rs

KLJUČNE REČI: pristupi teoriji / praksa i politika obrazovanja starih / uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih / instrument za ispitivanje uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih

1. UVODNA RAZMATRANJA

Kao odgovor na pitanje kako bismo mogli da opišemo životni razvoj svake jedinke, jedan student je rekao: „Svi se rode, žive i umru“. Dato zapažanje sasvim je tačno i po svom obimu toliko sveobuhvatno da se može odnositi na svaku jedinku koju u biološkom smislu možemo smatrati živom. Kada bismo nastojali da ovo zapažanje dalje razradimo, život – ono što se dešava između rođenja i smrti, bismo razdelili na odvojene jedinice, na niz pojedinačnih etapa koje odlikuju jedinstvene karakteristike. U najopštijem smislu, ove etape su detinjstvo/mladost, odraslo doba i starost, a svaku od njih možemo dalje secirati na još specifičnije jedinice. Normativno se očekuje da svaka jedinka prođe kroz svaku od ovih faza tokom svog životnog ciklusa, uključujući i fazu starosti, koja sa sobom nosi niz bioloških, psiholoških i socijalnih promena i karakteristika, što je čini kvalitativno potpuno osobenim periodom života ljudi. Identifikovanje starosti kao kvalitativno osobenog perioda života novijeg je datuma: naime, pre svega 50-ak godina, Simon de Bovoar je u poznatoj studiji „Starost, I-II pisala da starost dugo nije bila društveno prepoznata kao zasebna životna etapa, usled čega su u različitim studijama stari ljudi često svrstavani u kategoriju odraslih (De Bovoar, 1986), što je onemogućavalo detaljniju analizu ovog perioda života. Danas, pak, govorimo i o četvrtoj životnoj dobi. „Starost je stvarnost“, kaže istoričar starosti Žorž Minoa (Minoa, 1994, prema: Milosavljević, 2012), a proučavanje te starosti/stvarnosti fokus je sve većeg broja istraživanja i predmet mnogih naučnih disciplina i društveno-političkih rasprava.

1.1. Teorijski okvir istraživanja

Naučna i društveno-politička zainteresovanost za starost i stare podstaknuta je globalnim trendom demografskog starenja stanovništva. Kao rezultat produžetka životnog veka ljudi i pada fertiliteta, globalno stanovništvo ubrzano stari, što predstavlja jedan od najaktuelnijih demografskih fenomena i temu brojnih političkih strategija i rasprava, u čijim se okvirima na ovaj trend mahom gleda kao na društveno-politički *izazov*. Ovakva promena demografske strukture stanovništva globalnog je nivoa: iako se u industrijski razvijenim zemljama događa najbrže, nije za njih i rezervisano. Starenje stanovništva najizraženije je u Japanu i zemljama evropskog kontinenta (Birmančević, 2021; Devedžić et al., 2015). Prema izveštaju Ujedinjenih nacija iz 2020. godine, broj starijih od 65 godina na globalnom nivou iznosio je 725 miliona ljudi, što je činilo 9,3% ukupne populacije stanovništva; projekcije su da će se broj starih do 2050. godine više nego udvostručiti, te da će populaciju starih na globalnom nivou činiti preko 1,5 milijardi ljudi, tj. da će se udeo populacije starijih od 65 godina u ukupnoj populaciji stanovništva povećati na 16%

(UN, 2020, prema: Birmančević, 2021). I dok čekamo rezultate popisa iz 2022. godine, za dobijanje opšte slike o demografskoj strukturi Republike Srbije, možemo se poslužiti podacima objavljenim u okviru poslednjeg Statističkog godišnjaka (Statistički godišnjak Republike Srbije, 2022): tokom 2021. godine udeo stanovništva iz kategorije starosti od 65 i više godina čini 21,3% ukupnog stanovništva Republike Srbije, od čega je 4,6% onih koji su stariji od 80 godina. U predviđenim projekcijama, udeo stanovništva iz kategorije starosti od 65 i više godina činiće 23,6% ukupnog stanovništva Republike Srbije tokom 2030. godine, tj. 24% ukupnog stanovništva Republike Srbije tokom 2040. godine, što znači da će skoro četvrtinu ukupnog stanovništva Republike Srbije činiti kategorija stanovništva starijih od 65 godina. Tendencija linearnog, progresivnog rasta udela starog stanovništva u ukupnom stanovništvu u Republici Srbiji prisutna je poslednjih decenija, dok se udeo stanovništva iz kategorije mladih od 15 godina i iz kategorije stanovništva starosti od 15 do 64 godine u ukupnoj populaciji stanovništva pouzdano i konstantno smanjuje (Statistički godišnjak Republike Srbije, 2022). Ovakva slika strukture stanovništva nije isključivo „domaća“, ali ono što čini specifičnost domaćeg konteksta jeste strmoglava brzina odvijanja tog procesa (Milosavljević, 2012). Srpsko stanovništvo je u prvoj polovini XX veka bilo znatno mlađe od evropskog proseka (Penev, 2002, prema: Milosavljević, 2012), dok smo trenutno jedna od najstarijih evropskih zemalja.

Starost može biti sagledana kroz mnoštvo različitih društvenih narativa, koji impliciraju drugačije razvojne zadatke i uloge starih ljudi kao društvene kategorije, različite socijalne politike, a ova shvatanja se dalje preslikavaju i na organizaciju celokupnog sistema podrške namenjenog starima, i konkretnije – na shvatanje svrhe, ciljeva i sadržaja obrazovanja koje je starima namenjeno. Od povezivanja sa mudrošću, do povezivanja sa neproduktivnošću i nekorisnošću, dostupno je mnoštvo različitih narativa o starosti, a sve ove narative možemo grupisati u tri pristupa teoriji, praksi i politici obrazovanja starih: koncept dezangažovanja, koncept ekspanzivnog angažovanja i koncept konstruktivnog i kompetentnog angažovanja (Medić, 1991).

Sa konceptom *dezangažovanja* upoznaju nas Kaming i Henri (Cumming & Henry, 1961, prema: Adams, 2004). Osnovne postavke ovog koncepta autori formulišu na osnovu rezultata longitudinalnog istraživanja sprovedenog u Misuriju (SAD) 50-ih godina XX veka (Adams, 2004). Prema ovom konceptu, na starost se gleda kao na pasivan period lišen stresa, ali i novih razvojnih zadataka. Stari napuštaju društvene položaje i radne funkcije koje su zauzimali i obavljali, pa kvalitet/razvijenost njihovih socijalnih veza opada, zbog čega se starost često povezuje sa usamljenošću (Asiamah, 2017). Koncept dezangažovanja je „restriktivan“ (Medić, 1991) i nadasve pesimističan pristup starosti, koji starost ne povezuje sa novim mogućnostima razvoja. Razvoj se uglavnom povezuje sa detinjstvom, dok se na staro doba gleda kao na period degenerativnih životnih promena, kao na pripremu za smrt i opadanje kvaliteta životnih funkcija koje je često udruženo sa različitim vrstama bolesti. Ovaj pristup je usmeren na traženje i naglašavanje razlika koje postoje između starih i drugih kategorija stanovništva (mlađih generacija) i posmatra stare kao homogenu

grupu, grupu koja ima iste potrebe i probleme, zanemarujući na taj način unutargrupne razlike i osobenosti. Starost se retko povezuje sa učenjem i razvojem, a razlozi ovakvih shvatanja traže se u brojnim istorijskim i kulturnim faktorima. Neki autori (npr. Zittoun & Baucal, 2021) tvrde da je ovakvo shvatanje starosti socijalni, teorijski i etički ćorsokak. Iz ovakvog shvatanja starosti proizilazi i slika o ulozi obrazovanja starih kao pripreme za penzionisanje i aktivnosti zabave u slobodnom vremenu starih (Medić, 1991).

Koncept *ekspanzivnog angažovanja* predstavlja opozit konceptu dezangažovanja – on kao da negira postojanje starosti i svih kvalitativnih specifičnosti koje ovaj period sa sobom nosi. Havighurst, utemeljivač koncepta ekspanzivnog angažovanja, naglašava važnost učešća u novim aktivnostima i socijalnim interakcijama za zadovoljstvo životom i sreću starih ljudi (Havighurst, 1959, prema: Gillespie & Louw, 1993). Participacija starih u širokom spektru uloga i aktivnosti je esencijalna za njihovo zdravlje, celokupno blagostanje i kvalitet života (Tabet, 2016). Koncept ekspanzivnog angažovanja naglašava istovetnost potreba starih ljudi i drugih kategorija stanovništva (mlađih generacija). Njim se ističe sledeće: „Osoba koja stari optimalno je osoba koja ostaje aktivna i koja uspeva da se odupre sužavanju njegovog/njenog socijalnog sveta. Ona održava aktivnosti srednjeg doba što je duže moguće i pronalazi zamene za one aktivnosti kojih je primorana da se odrekne: zamene za posao kada je primorana da se penzioniše, zamene za prijatelje i voljene koje gubi usled njihove smrti“ (Havighurst et al., 1968: 161, prema: Formosa, 2020: 15). Širok spektar kognitivnih i fizičkih aktivnosti i raznovrsne socijalne razmene smatraju se nezaobilaznim konstituentima psihofizičkog zdravlja starih ljudi i njihovog celokupnog blagostanja. Međutim, ovaj koncept kao da zaobilazi i negira činjenicu da starost, ipak, sa sobom nosi niz promena, i lepih i bolnih karakteristika, potencijalnih gubitaka sa kojima stari treba da se suoče. Ukoliko se i prihvati postojanje problema svojstvenih starosti, aktivnosti su te koje se promovisu kao *panacea*, kao univerzalni lek za sve ove probleme. Autori koji podržavaju koncept ekspanzivnog angažovanja često uz starost pridodaju atribute „uspešnosti“ i „optimalnosti“, koji proizilaze iz ideologije „efikasnosti i produktivnosti“. Osim što ova ideologija stare smešta na poziciju društvene margine, označavajući ih kao „neproduktivne“ i „nekorisne“ za budućnost društva, stari svoju manje aktivnu starost mogu doživeti kao neuspeh, iako je ona za njih značajna i smislena (Zittoun & Baucal, 2021). Iz ovako shvaćene starosti proizilazi slika obrazovanja kao značajne aktivnosti starih ljudi, koja predstavlja važan segment njihovog stila života (Medić, 1991).

U okviru koncepta *konstruktivnog i kompetentnog angažovanja* starost se ne shvata u normativnim terminima aktivnosti/pasivnosti, već se shvata kao autentična, kvalitativno nova faza razvoja pojedinca, kroz koju svaka jedinka prolazi jedinstveno. Niti starost možemo povezati isključivo sa opadanjem i umiranjem, niti možemo negirati da starost sa sobom nosi niz jedinstvenih i potencijalno bolnih/teških razvojnih zadataka i gubitaka. Koncept konstruktivnog i kompetentnog angažovanja predstavlja fuziju pojedinih, pozitivnih elemenata i koncepta dezangažovanja i koncepta ekspanzivnog angažovanja, uz isticanje da

starost kao faza u životnom ciklusu pojedinca sa sobom nosi nove mogućnosti razvoja i promena sa kojima stari treba da se konstruktivno suoče. Starost odlikuje obilje refleksija o postignutom tokom prethodnih faza životnog razvoja i integraciju svih dotadašnjih životnih iskustava u novi smisao. Jedino starost sa sobom nosi mogućnost rekapitulacije celokupnog života, iz čega mogu proisteći nove vrednosti i smisao življenja, osećaji integriteta i zadovoljstva i preuzimanje odgovornosti za sopstveni život. To nije jedini scenario, kako Erikson predstavlja starost u svojoj teoriji razvojnih životnih faza (Erikson, 2008). Može se javiti i osećaj očajanja, žaljenja za pogrešno donetim izborima, nezadovoljstvo i depresivnost (Batra, 2013). Jedan od načina konstruktivnog suočavanja sa starošću/stvarnošću i kompetentnog suočavanja sa životnim situacijama može biti obrazovanje. Rezultati istraživanja pokazuju da stari ljudi ne žele obrazovanje kao bekstvo od starosti i sebe, već od obrazovanja žele isto što i druge generacije – da se konstruktivno suoče sa stvarnošću (Cross & Florio, 1978, prema: Medić, 1991).

Celokupna organizacija društva se bazira na kolektivnim konstrukcijama i uverenjima o svetu i pojedinačnim društvenim segmentima i kategorijama. Takođe, i naše lične akcije i interakcije koje ostvarujemo sa drugima pod uticajem su naših uverenja o svetu i drugim ljudima. Naša uverenja utkana su u svaki naš postupak, pokretači su svakog našeg ponašanja i izbora. Komunikacija se ponajviše temelji na našim uverenjima. U razmeni koju imamo sa drugima dolazi do ukrštanja svih kako implicitnih, tako i eksplicitnih uverenja i pretpostavki koje svi koji učestvuju u razmeni dele. Primena ove teze se posebno potvrđuje u kontekstu obrazovanja: celokupna nastava se bazira na uverenjima o prirodi procesa učenja i mogućnostima učesnika u tom procesu da uče i da se razvijaju. Uverenja nastavnika o procesu podučavanja direktan su odraz uverenja koja nastavnici imaju o učenicima: svaki nastavnik ima svoja lična uverenja o tome šta je proces učenja i kako on funkcioniše, kakve su sposobnosti svakog učenika da određeni sadržaj usvoji, koji su njegovi dometi razvoja (Bruner, 2000). Otuda, obrazovanje starih utemeljeno je na uverenjima o starosti i starima, kako individualnim, tako i društvenim, a sva ta uverenja možemo svrstati u neki od opisanih pristupa politici, teoriji i praksi obrazovanja starih. Pristup koji izaberemo ne samo da određuje naše shvatanje uloga i zadataka starih ljudi, već određuje i naš individualni i društveni odnos prema starim ljudima kao kategoriji stanovništva. Svako ko podučava stare implicitno ili eksplicitno se pronalazi u nekim od navedenih pristupa.

Uverenja koja ima o učeniku nastavnik unosi u proces učenja i na osnovu njih osmišljava proces i modeluje svoje ponašanje (Pešikan, 2010). Istraživanja pokazuju snažno delovanje uverenja nastavnika na učenje i postignuća učenika. Uverenja nastavnika oblikuju očekivanja koja nastavnici imaju od svojih učenika (Pešikan, 2020). Poznato istraživanje koje su sproveli Rosenthal i Džejkobson, je pokazalo da očekivanja nastavnika deluju kao snažno „samoispunjujuće proročanstvo“ na postignuća učenika (Rosenthal & Jacobson, 1968, prema: Pešikan, 2020). U okviru eksperimenta, oni učenici od kojih su nastavnici imali visoka očekivanja imali su bolja postignuća, a u naknadnim testiranjima i poboljšan skor na testu inteligencije (Pešikan, 2020; Szumski & Karwowski, 2019). Na osnovu ovog eksperimenta je

formulisan tzv. Pigmalion efekat, a kasnija istraživanja potvrđuju njegovo snažno delovanje kada su u pitanju učenici iz stigmatizovanih društvenih grupa (Jussim & Harber, 2005, prema: Pešikan, 2020; Szumski & Karwowski, 2019), a stari svakako jesu stigmatizovani.

Upravo je zbog opisanog i empirijskim dokazima potkrepljenog snažnog delovanja uverenja i očekivanja nastavnika na obrazovna postignuća svojih učenika neophodno i važno osvetljavati ih i razvijati ih u pravcu pozitivne slike o mogućnostima učenja i razvoja u starom dobu. Neophodno je da ljudi koji podučavaju stare autentično veruju da su stari sposobni da uspešno uče, da je starost period pun kvalitativno novih razvojnih zadataka i da obrazovanje može biti jedan od načina njihovog uspešnog i kompetentnog rešavanja. Važno je osvestiti uverenja, rekonstruisati ih i menjati ukoliko je to potrebno i to u pravcu trećeg pristupa, *konstruktivnog i kompetentnog angažovanja*, posebno ako uzmemo u obzir generalno dominantan pogled na starost kao pasivan period života.

2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Cilj sprovedenog istraživanja je dvostruk:

1. Utvrditi pouzdanost kreiranog instrumenta za ispitivanje uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih, koji se temelji na opisanim teorijskim pristupima;
2. Ispitati na koji način studenti andragogije konceptualizuju starost, stare i obrazovanje starih, tj. ispitati u skladu sa kojim od opisanih pristupa teoriji, politici i praksi obrazovanja starih su uverenja studenata andragogije.

Kako bismo odgovorili na postavljene ciljeve istraživanja kreiran je Upitnik za ispitivanje uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih. Reč je o skali Likertovog tipa, koja se sastoji od 31 tvrdnje. Svaka tvrdnja proizilazi iz nekog od pristupa teoriji, politici i praksi obrazovanja starih i opisuje ih. Pojedinačne tvrdnje koje opisuju koncept dezangažovanja, koncept ekspanzivnog angažovanja i koncept konstruktivnog i kompetentnog angažovanja su navedene u Tabeli 1. Predviđeno je da na skali od 1 do 5 ispitanici označavaju stepen svog slaganja sa svakom od navedenih tvrdnji, pri čemu stepen 1 označava najmanji stepen slaganja (uopšte se ne slažem), a stepen 5 označava najveći stepen slaganja sa tvrdnjom (u potpunosti se slažem). Analiza stepena slaganja sa pojedinačnim tvrdnjama će nam omogućiti da steknemo uvid u uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih kod naših ispitanika.

Tabela 1. Tvrdnje koje opisuju pristupe teoriji, politici i praksi starosti, starima i obrazovanju starih.

Pristup teoriji, politici i praksi starosti, starima i obrazovanju starih	Tvrdnje
Koncept dezangažovanja	Starost je kao mirno more. Starost ne karakterišu novi razvojni zadaci. Starost je period regresivnih razvojnih promena. Starost je period pripreme za smrt. Osnovna funkcija obrazovanja starih je da pripremi za penzionisanje. Smatram da stari ne treba da budu na važnim društvenim funkcijama/pozicijama. Starost je usamljen i dosadan period. Svi stari imaju slične potrebe. Starost karakteriše ubiranje plodova prethodnih životnih perioda. Starost je period redukovanih životnih potreba. U starosti opadaju životna interesovanja.
Koncept ekspanzivnog angažovanja	Smatram da stari ljudi treba da rade sve dok su radno sposobni. Starost je period kada se ima vremena za pregršt aktivnosti za koje se nije imalo vremena u prethodnim životnim fazama. Starost nema veze sa godinama. Obrazovanje starima treba da omogući produženo radno angažovanje. Starost je period razvoja i zabave. Potrebe starih se veoma razlikuju. Smatram da mnoge važne društvene funkcije treba da obavljaju stari ljudi. Bitno je da stari imaju što više aktivnosti. Starost je samo stanje duha. Načini zadovoljenja potreba starih nisu specifični u odnosu na načine zadovoljenja potreba drugih uzrasnih kategorija. Starost treba da bude produktivan period.
Koncept konstruktivnog i kompetentnog angažovanja	Starost je period kvalitativno drugačijeg razvoja. Funkcija obrazovanja starih je da im omogući da se suoče sa promenama i novim razvojnim zadacima koje ovaj period sa sobom nosi. Što je duže moguće stari treba da budu autonomni i odgovorni za sebe. Obrazovanje starih ima razvojnu funkciju. Starima treba omogućiti fleksibilno radno angažovanje i volontiranje u skladu sa njihovim sposobnostima i željama. Stari imaju bogato životno iskustvo kao resurs za kompetentno rešavanje životnih problema. Starima treba omogućiti da aktivno učestvuju u društvu u skladu sa mogućnostima i njihovim željama. Starost je osoben period života kroz koji svako prolazi drugačije. Starost je i mirno more i nemirna luka.

Instrument je primenjen u pilot-istraživanju koje je sprovedeno na uzorku od 40 studenata III i IV godine osnovnih studija i master studija andragogije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Naknadne statističke analize, odnosno računanje Kronbah alfa koeficijenta i Ajtem-total korelacije, omogućile su utvrđivanje pouzdanosti kreiranog instrumenta. Primena kreiranog instrumenta u pilot-istraživanju vodila nas je ka ispitivanju konceptualizacije studenata andragogije o starosti, starima i obrazovanju starih. Studenti andragogije predstavljaju buduće profesionalce u sistemu obrazovanja starih, a zbog opisane uloge koje uverenja imaju za celokupan proces obrazovanja važno je ispitivati ih i rasvetljavati.

Uzorak istraživanja je prigodan. Ukupno je 40 studenata andragogije učestvovalo u istraživanju ($n=40$), i to: studenti III godine osnovnih studija andragogije ($n=17$, 42,5%), studenti IV godine osnovnih studija andragogije ($n=13$, 32,5%) i studenti master studija andragogije ($n=10$, 25%). S obzirom na to da je mala brojnost studenata na studijskoj grupi za andragogiju (na osnovnim studijama do 30; na master studijama do 20), kao i zastupljenost svih drugih bitnih obeležja uzorka, reč je o reprezentativnom uzorku studenata andragogije. Tokom III godine osnovnih studija andragogije realizuje se kurs *Obrazovanje starih*, na kojem studenti imaju priliku da se upoznaju sa različitim konceptima starosti, starih i obrazovanja starih. Ovo istraživanje je sprovedeno tokom februara 2022. godine, na samom početku kursa u školskoj 2021/2022. godini, kada studenti III godine osnovnih studija još nisu imali priliku da se sa različitim teorijskim konstruktima iz ove oblasti upoznaju.

Podaci su prikupljeni tokom februara 2022. godine elektronskim putem. Popunjavanje skale bilo je anonimno, dobijeni odgovori se ne mogu povezati sa identitetom studenata. Prikupljeni podaci su analizirani u okviru programa IBM SPSS Statistics 25. Za utvrđivanje pouzdanosti instrumenta, korišćeni su Kronbah alfa koeficijent i Ajtem-total korelacija. Za ispitivanje uverenja studenata andragogije o starosti, starima i obrazovanju starih, korišćene su mere deskriptivne statistike: mera aritmetičke sredine, mera standardne devijacije i mera asimetrične raspodele podataka.

3. PRIKAZ I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Cilj 1: Provera pouzdanosti kreiranog instrumenta za ispitivanje uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih

Nakon empirijske provere kreiranog instrumenta za ispitivanje uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih i kodiranja dobijenih rezultata došli smo do zaključka da instrument nije pokazao dobre metrijske karakteristike. Statistička analiza rezultata dobijenih pilot-istraživanjem pokazuje da kreirani instrument nije dovoljno pouzdan: Kronbah alfa koeficijent za celokupan instrument iznosi svega 0,399, što ne predstavlja zadovoljavajući nivo pouzdanosti instrumenta. Najproblematičnije su stavke dedukovane iz pristupa konstruktivnog i kompetentnog starenja, koje su se pokazale kao nedovoljno diskriminativne za precizno i valjano zaključivanje o uverenjima o starosti, starima i obrazovanju starih.

Sa ciljem dobijanja pouzdanog i metrijski valjanog instrumenta za ispitivanje uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih 9 tvrdnji koje opisuju pristup konstruktivnog i kompetentnog starenja smo u potpunosti izbacili. Ovaj pristup nije normativan, što je otežavajuće za kreiranje dovoljno diskriminativnih tvrdnji. Na celokupnom instrumentu kao pouzdane su se pokazale ekstremnije tvrdnje, što nije bio slučaj sa tvrdnjama iz pristupa konstruktivnog i kompetentnog starenja. Izbacivanjem tih tvrdnji dobijen je instrument sa 22 ajtema: 11 za pristup dezangažovanja i 11 za pristup ekspanzivnog angažovanja, za koji Kronbah alfa koeficijent iznosi 0,648. Metrijske karakteristike pouzdanosti tako revidiranog instrumenta prilažemo u Tabeli 2.

Tabela 2. Metrijske karakteristike pouzdanosti revidiranog instrumenta.

Tvrdnje	Varijansa	Ajtem-total korelacija	Kronbah alfa koeficijent
Starost je kao mirno more	54,421	,194	,640
Starost ne karakterišu novi razvojni zadaci	57,221	,063	,649
Starost je period regresivnih razvojnih promena	50,759	,446	,613
Starost je period pripreme za smrt	56,438	,022	,661
Osnovna funkcija obrazovanja starih je da pripremi za penzionisanje	54,128	,244	,636
Smatram da stari ne treba da budu na važnim društvenim funkcijama/pozicijama	50,179	,381	,617
Starost je usamljen i dosadan period	54,097	,184	,642
Svi stari imaju slične potrebe	53,772	,291	,632
Starost karakteriše ubiranje plodova prethodnih životnih perioda	61,897	-,325	,689
Starost je period redukovanih životnih potreba	53,138	,233	,636
U starosti opadaju životna interesovanja	50,702	,529	,608
Smatram da stari ljudi treba da rade sve dok su radno sposobni	48,717	,423	,609
Starost je period kada se ima vremena za pregršt aktivnosti za koje se nije imalo vremena u prethodnim životnim fazama	53,895	,306	,631
Starost nema veze sa godinama	50,251	,390	,616
Obrazovanje starima treba da omogući produženo radno angažovanje	57,533	-,045	,669
Starost je period razvoja i zabave	50,856	,424	,614
Potrebe starih se veoma razlikuju	56,717	-,002	,665
Smatram da mnoge važne društvene funkcije treba da obavljaju stari ljudi	49,167	,501	,603
Bitno je da stari imaju što više aktivnosti	55,712	,123	,647
Starost je samo stanje duha	49,666	,401	,614
Načini zadovoljenja potreba starih nisu specifični u odnosu na načine zadovoljenja potreba drugih uzrasnih kategorija	57,461	-,031	,664
Starost treba da bude produktivan period	55,589	,214	,640

U Tabeli 2 možemo videti da 4 tvrdnje imaju negativan koeficijent Ajtem-total korelacije, tj. da su u negativnoj korelaciji sa celokupnim skorom skale, usled čega nisu dovoljno diskriminativne za zaključivanje o uverenjima o starosti, starima i obrazovanju starih. Jedna stavka je iz pristupa dezangažovanja (*Starost karakteriše ubiranje plodova prethodnih životnih perioda*) i tri su dedukovane iz pristupa ekspanzivnog angažovanja (*Obrazovanje starima treba da omogući produženo radno angažovanje; Potrebe starih se veoma razlikuju; Načini zadovoljenja potreba starih nisu specifični u odnosu na načine zadovoljenja potreba drugih uzrasnih kategorija*). Usled nedovoljne diskriminativnosti izostavili smo i navedene

tvrdnje, čime se dobija instrument sa 18 tvrdnji, koji pokazuje valjane karakteristike pouzdanosti. Kronbah alfa koeficijent za ovaj instrument iznosi 0,748. U Tabeli 3 predstavljamo instrument sa konačnom listom tvrdnji za ispitivanje uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih.

Tabela 3. Finalna verzija instrumenta za ispitivanje uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih.

Pristup teoriji, politici i praksi starosti, starima i obrazovanju starih	Tvrdnje
Koncept dezangažovanja	Starost je kao mirno more. Starost ne karakterišu novi razvojni zadaci. Starost je period regresivnih razvojnih promena. Starost je period pripreme za smrt. Osnovna funkcija obrazovanja starih je da pripremi za penzionisanje. Smatram da stari ne treba da budu na važnim društvenim funkcijama. Starost je usamljen i dosadan period. Svi stari imaju slične potrebe. Starost je period redukovanih životnih potreba. U starosti opadaju životna interesovanja.
Koncept ekspanzivnog angažovanja	Smatram da stari ljudi treba da rade sve dok su radno sposobni. Starost je period kada se ima vremena za pregršt aktivnosti za koje se nije imalo vremena u prethodnim životnim fazama. Starost nema veze sa godinama. Starost je period razvoja i zabave. Smatram da mnoge važne društvene funkcije treba da obavljaju stari ljudi. Bitno je da stari imaju što više aktivnosti. Starost je samo stanje duha. Starost treba da bude produktivan period.

Cilj 2: Uverenja studenata andragogije o starosti, starima i obrazovanju starih

Za zaključivanje o uverenjima studenata andragogije o starosti, starima i obrazovanju starih smo se koristili revidiranom verzijom instrumenta, koju čine 18 tvrdnji sa zadovoljavajućim metrijskim karakteristikama pouzdanosti. Kao pokazatelje uverenja studenata andragogije smo koristili mere deskriptivne statistike: meru aritmetičke sredine, meru standardne devijacije i meru asimetrične raspodele podataka. Kako bismo pristupili statističkoj analizi dobijenih podataka sve tvrdnje smo rekodirali, sa ciljem usklađivanja i ujednačavanja skorova dobijenih na pozitivno definisanim i negativno definisanim tvrdnjama. Rekodiranje je podrazumevalo zamenu stepena slaganja na negativno definisanim tvrdnjama. Tako ocena 5 (najveći stepen slaganja) na negativno definisanim tvrdnjama, postaje ocena 1 (najmanji stepen slaganja), a ocena 4 postaje ocena 2. Na ovaj način, u rekodiranoj shemi značenja niski skorovi upućuju na stepen slaganja sa konceptom dezangažovanja, a visoki skorovi upućuju na stepen slaganja sa konceptom ekspanzivnog angažovanja. U Tabeli 4 je prikaz navedenih statističkih pokazatelja o uverenjima studenata andragogije o starosti, starima i obrazovanju starih.

Tabela 4. Statistički pokazatelji o uverenjima studenata andragogije o starosti, starima i obrazovanu starih.

	N	Min	Max	M	SD	Asimetrična raspodela podataka	
Uverenja (skala u celini)	40	3,00	4,72	3,76	,426	,447	,374

Iz rezultata prikazanih u Tabeli 4 možemo da vidimo da je mali raspon skorova koji su studenti ostvarili u sprovedenom pilot-istraživanju. Minimalni skor je 3,00, a maksimalni skor je 4,72. Aritmetička sredina (M) dobijena na uzorku studenata andragogije je 3,76, što upućuje na uverenja koja su po senzibilitetu bliža pristupu ekspanzivnog angažovanja. I mali raspon i vrednost dobijene aritmetičke sredine mogu biti očekivane za uzorak studenata andragogije, s obzirom na to da je u pitanju uzorak studenata koji je već upućen u sadržaj andragoške nauke, i koji bi verovatno i pri samom upisu na studije pokazivao veću sklonost ka pozitivnijim uverenjima prema starima i obrazovanju starih. Dobijeni rezultati upućuju na asimetričnu raspodelu podataka, s obzirom na to da je većina odgovora raspršena između sredine i desnog spektra raspodele. S obzirom na malu veličinu uzorka i homogenost grupe, nismo istraživali korelaciju različitih varijabli sa uverenjima studenata o starosti, starima i obrazovanju starih.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kreirani instrument za ispitivanje uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih se empirijskom proverom nije pokazao dovoljno pouzdanim. Sa ciljem dobijanja neophodnih metrijskih karakteristika pouzdanosti instrumenta izostavili smo sve tvrdnje koje se nisu pokazale kao dovoljno pouzdane i diskriminativne za ispitivanje uverenja. Prevažodno je reč o svim tvrdnjama koje su dedukovane iz koncepta konstruktivnog i kompetentnog starenja, kao i o četiri tvrdnje koje su imale negativnu Ajtem-total korelaciju, a dedukovane su iz koncepta dezangažovanja i koncepta ekspanzivnog angažovanja. Na taj način smo dobili revidiranu verziju instrumenta, koji se sastoji od 18 tvrdnji. S obzirom na to da smo se prilikom kreiranja instrumenta vodili idejom da on bude baziran na sva tri pristupa teoriji, politici i praksi obrazovanja starih, kao nedostatak revidirane verzije instrumenta vidimo to što celokupan koncept konstruktivnog i kompetentnog starenja nije u njemu zastupljen. Navedeni koncept na najadekvatniji način pristupa starosti, starima i obrazovanju starih, jer obuhvata suptilne karakteristike koje period starosti obuhvata. Istovremeno, ovaj pristup nije normativan, što se pokazalo kao izazov za kreiranje dovoljno diskriminativnih tvrdnji. S obzirom na to da pristup konstruktivnog i kompetentnog starenja po svojim odlikama predstavlja fuziju pojedinih, pozitivnih elemenata ostala dva pristupa, mišljenja smo da umerenije skorove na postojećoj skali možemo tumačiti kao sklonost ka uverenjima koja bismo mogli da sa njim povežemo. Nezadovoljavajući nivo pouzdanosti i preciznosti ovakvog instrumenta i zaključivanja zahteva dalje kreiranje dovoljno

diskriminativnih tvrdnji, koje bi mogle da identifikuju uverenja koja su u skladu sa pristupom konstruktivnog i kompetentnog starenja.

Revidiranu verziju instrumenta smo primenili za utvrđivanje uverenja studenata andragogije o starosti, starima i obrazovanju starih i dobili smo veoma homogen opseg rezultata. Statistički pokazatelji dobijeni u pilot-istraživanju, ukazuju na tendenciju studenata andragogije da su bliži uverenjima koja možemo povezati sa pristupom ekspanzivnog angažovanja. S obzirom na to da je reč o uzorku koji čine studenti andragogije, ovakvi rezultati ne iznenađuju. Biće zanimljivo da ovako dobijene podatke, uporedimo sa podacima dobijenim unapređenom verzijom instrumenta, i sa drugim uzorcima.

Još jedan segment u kojem vidimo moguć razvoj kreiranog instrumenta, ali i budućih istraživanja o starosti i starima, jeste veća osetljivost na različite potkategorije starih. S obzirom na to da je reč o dugom, i sve dužem periodu života, stare ne možemo posmatrati kao homogenu kategoriju, što je često slučaj u društvenim narativima. Nije isto ukoliko je neko tek prešao prag onoga što nazivamo starije doba, i ako toj kategoriji stanovništva već dugo „pripada“. U tom kontekstu, opravdanim nam se čini zapažanje da je uobičajeno viđenje starosti kao kada bismo poredili tek rođenu bebu i nekoga ko ima 35 godina (Devedžić et al., 2015). Prema nekim autorima, „nova slika starenja“ pokazuje: da je sve više starijih, da su oni sve obrazovaniji, da je kvalitet života starijih sve bolji, da su stariji najveći konzumenti svih usluga i dobara, da je lična i socijalna aktivnost starijih sve veća, da su načini zadovoljavanja potreba starijih sve sličniji načinima zadovoljavanja potreba drugih generacija (Milošević & Medić, 2015). „Svrha obrazovanja u ovom periodu trebalo bi da se ogleda i posmatra u dva pravca: u otklanjanju onog što ne želimo i stvaranju onog što hoćemo“ (Knežić, 2011: 41). Otuda, obrazovanje starih posmatrano u širem kontekstu, treba da uzme u obzir sve starije osobe i njihov potencijal za učenje, a ne samo one koji žele ili su u mogućnosti da se obrazuju. „To je nešto više od pozivanja na „pravo na jednako obrazovanje“ (kvazi-političkog stava) koje se temelji na konceptima jednakosti i pravednosti izvedenih iz pojmova relativne deprivacije starih ljudi. Umesto toga, „jednako pravo na obrazovanje“ ukazuje na „iste“ mogućnosti za sve, sa naglaskom na ljudskom dostojanstvu, ispunjavanju ličnih potencijala i promociji pravednosti prema svima“ (Milošević & Medić, 2015: 167). Sve izneto u zaključnim razmatranjima su preporuke za dalje unapređenje istraživanja uverenja o starosti, starima i obrazovanju starih, kako bi se ona razvijala u pravcu suprotnom od „ejdžizma“.

LITERATURA:

- (1) Adams, K. B. (2004). Changing Investment in Activities and Interests in Elder's Lives: Theory and Measurement. *The International Journal of Ageing and Human Development*, 58(2), 87-108.
- (2) Asiamah, N. (2017). Social engagement and physical activity: Commentary on why the activity and disengagement theories of ageing may both be valid. *Cogent Medicine*, 4(1), 1289664. <https://doi.org/10.1080/2331205X.2017.1289664>

- (3) Batra, S. (2013). The Psychosocial Development of Children: Implications of Education and Society - Erik Erikson in Context. *Contemporary Education Dialogue*, 10(2), 249-278, <https://doi.org/10.1177/0973184913485014>
- (4) Birmančević, J. (2021) Odgovori na izazove i prilike globalnog trenda starenja populacije. *Gerontologija*, 49(2), str. 11-30.
- (5) Bruner, J. (2000). *Kultura obrazovanja*. Zagreb: Educa.
- (6) De Boovar, S. (1986). *Starost I-II*. Beograd: BIGZ
- (7) Devedžić, M., & Stojiljković Gnjatović, J. (2015). *Demografski profil starog stanovništva Srbije*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- (8) Erikson, E. H. (2008). *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- (9) Formosa, M. (2020). Activity theory as a foundation for active ageing policy: the Maltese experience. *Exlibris Social Gerontology Journal*, 18(1), 13-24.
- (10) Gillespie, C. W. I., & Louw, J. (1993). Life satisfaction in old age and activity theory: should the debate be re-opened? *Southern African Journal of Gerontology*, 2(1), 25-30.
- (11) Knežić, B. (2011). *Ne samo koliko živeti – o starenju i starosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (12) Milošević, Z., & Medić, S. (2015) Integrisana obrazovna podrška starijima: ka novom kvalitetu obrazovanja starih. U: E. Hebib, B. Bodroški Spariosu, & A. Ilić Rajković (Ur.), *Istraživanja i razvoj kvaliteta obrazovanja u Srbiji – stanje, izazovi i perspektive* (str. 155-170). Beograd: Institut za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- (13) Medić, S. (1991). Različita značenja i mogućnosti obrazovanja u trećem životnom dobu. *Gerontološki zbornik*, 63-66.
- (14) Milosavljević, Lj. (2012). *Ogledi iz antropologije starosti*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- (15) Pešikan, A. (2010). Savremeni pogled na prirodu školskog učenja i nastave: socio-konstruktivističko gledište i njegove praktične implikacije. *Psihološka istraživanja*, 13(2), 157-184.
- (16) Pešikan, A. (2020). *Učenje u obrazovnom kontekstu (Osnove psihologije učenja/nastave)*. Beograd: Službeni glasnik.
- (17) Statistički godišnjak Republike Srbije (2022). Beograd: Republički zavod za statistiku.
- (18) Szumski, G., & Karwowski, M. (2019). Exploring the Pygmalion effect: The role of teacher expectations, academic self-concept, and class context in students' math achievement. *Contemporary Educational Psychology*, 59, Article 101787. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2019.101787>
- (19) Tabet, E. R. (2016). Activity Participation and Older Adults' Well-Being. *SPACE: Students Perspectives About Civic Engagement*, 2(1), Article 5.
- (20) Zittoun, T., & Baucal, A. (2021). The relevance of a sociocultural perspective for understanding learning and development in older age. *Learning, Culture and Social Interaction*, 28. <https://doi.org/10.1016/j.lcsi.2020.100453>

OLD AGE IS BOTH A CALM SEA AND A RESTLESS PORT: AN INSTRUMENT FOR EXAMINING BELIEFS ABOUT THE OLD AGE, ELDERLY AND ELDERLY EDUCATION

Scientific and socio-political interest in the old age and the elderly is stimulated by the global trend of demographic aging of the population. There are many different social narratives available about the old age as a period of life, the elderly as a social category and the education intended for them, and all these narratives can be grouped into three approaches to the theory, practice and policy of elderly education: the concept of disengagement, the concept of expansive engagement and the concept of constructive and competent engagement. An instrument for examination of beliefs about the old age, elderly and elderly education was created, which is based on the theoretical premises of the aforementioned approaches. In order to examine the reliability of the created instrument, a pilot study was conducted on a sample of 40 andragogy students at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. The paper presents the results of a pilot study of the beliefs of andragogy students about the old age, elderly and elderly education, as well as the metric characteristics of the reliability of the created instrument. The instrument was revised based on the obtained research results and is presented at the end of the paper.

KEYWORDS: approaches to the theory / practice and policy of the elderly education / beliefs about the old age, elderly and elderly education / an instrument for examining beliefs about the old age, elderly and elderly education